

Вступ

Я почувалася сумною невдахою, коли вивчала зоологію. Не тому, що мені подобалися павуки і я із задоволенням розрізала мертвечину, яку знаходила на узбіччі дороги, або залюбки копирсалася у випорожненнях тварин, щоб дізнатися, чим харчувалися їхні «власники». Всі мої однокурсники були такими самими диваками, тож мені не було соромно. Ні, джерелом мого занепокоєння була моя стаття. Бути жінкою означало лише одне: бути невдахою.

«Жінок експлуатують, а фундаментальним еволюційним підґрунтям для експлуатації є те, що яйцеклітини більші за сперматозоїди»¹, — писав мій викладач із коледжу Річард Докінз у своєму бестселері про еволюцію «Егоїстичний ген» (*The Selfish Gene*)*.

Згідно із законами зоології, нас — тих, хто виробляє яйця, — зрадили наші об'ємні гамети. Вкладаючи свою генетичну спадщину в кілька багатих поживними речовинами яйцеклітин, а не в мільйони рухливих сперматозоїдів, наші предки витягли короткий сірник у первісному жеребкуванні за життя. Зараз ми приречені завжди грати другим номером проти виробників сперматозоїдів. Це наче жіноча примітка до основного тексту, який пишуть «мачо».

* Докінз Р. Егоїстичний ген / Річард Докінз, пер. з англ. Я. Лебеденка. — Харків: КСД, 2020. — 544 с. — Прим. ред.

Мене вчили, що ця, здавалося б, тривіальна відмінність у наших статевих клітинах заклала залізобетонні біологічні підвалини для статевої нерівності. «Можна вважати, що всі інші відмінності між статями випливають із цієї однієї базової відмінності, — каже Докінз. — Із цього розпочинається експлуатація жінок»².

Самці тварин вели наполегливе розгульне життя. Вони билися за лідерство або володіння самицями. Керуючись біологічним потягом поширювати своє сім'я далеко й широко, вони без розбору трахалися. Ба більше, вони були соціально домінантними: куди не прямували б самці, самиці покірно йшли за ними. Природно роль самиці полягала в тому, щоби бути самозреченою матір'ю. Таким чином, материнські зусилля вважали однаковими: ми мали нульову конкурентну перевагу. Секс став радше обов'язком, аніж бажанням.

І якщо говорити про еволюцію, то автобусом змін керували саме чоловіки. Завдяки спільній ДНК нас, жінок, могли взяти на нього, якщо ми обіцяли поводитися чемно й тихо.

Як студентка, що вивчала еволюцію, я не розуміла свого відображення в цьому комедійному серіалі 50-х років про статеві ролі. Чи була я певним жіночим відхиленням?

На щастя, відповідь — ні.

Сексистська міфологія глибоко вкоренилася в біології, і вона спотворює наше сприйняття тварин жіночої статі. У природі форма та роль жінки надзвичайно варіюють і охоплюють дивовижний спектр анатомічних особливостей та поведінки. Так, сюди входить і роль люблячої матері, але є й самиця якана, яка покидає свої яйця, і їх висиджує гарем зраджених

самців. Самиці можуть зберігати вірність, але лише 7% усіх видів сексуально моногамні, тож є безліч розпусних самиць, які прагнуть сексу з кількома партнерами. Не в усіх тваринних спільнотах домінують самці. Альфа-самиці еволюціонували в різних класах, і їхня влада може бути як доброзичливою (бонобо), так і жорстокою (бджоли). Самиці можуть конкурувати між собою не менш запекло, ніж самці: антилопи топі вступають у жорстокі бої величезними рогами за найкращих самців, а матріархині сурикатів — найжорстокіші ссавці на планеті — вбивають дитинчат своїх конкурентів і перешкоджають їхньому розмноженню. Є також фатальні жінки, як-от павуки-канібали, що з'їдають своїх коханців як закуску після або навіть до статевого акту, та ящірки-«лесбійки», які повністю втратили потребу в самцях і розмножуються винятково за допомогою партеногенезу.

Протягом останніх десятиліть наше розуміння того, що означає бути самицею, пережило революцію. І в цій книжці я розповідаю про неї. Я познайомлю вас із широкою палітрою дивовижних самиць та їхніми дослідниками, які разом переосмислили не лише сприйняття самиць різних видів, а й сили, що визначали еволюцію.

Щоб зрозуміти, як ми сформували такий дивакуватий погляд на світ природи, потрібно повернутися в минуле, у вікторіанську Англію, та зустрітися з моїм науковим кумиром: Чарлзом Дарвіном. Теорія еволюції Дарвіна про природний добір пояснювала, як таке різноманітне життя розвинулося від спільного прашура. В організмів, які краще адаптувалися до навколишнього середовища, є більше шансів вижити й передати нащадкам гени, що сприяли їхньому

успіху. Завдяки цьому процесу види з часом змінюються і поділяються. Ця ідея, яку часто неправильно називають «виживанням найсильніших» — терміном, винайденим філософом Гербертом Спенсером і лише через тиск включеним Дарвіном до п'ятого видання «Походження видів»* (*On the Origin of Species*; 1869)³, — є водночас настільки простою і геніальною, що її справедливо вважають одним із найбільших інтелектуальних проривів усіх часів.

Хоч якою геніальною була ця ідея, природний добір не може пояснити всього, що ми бачимо в природі. В еволюційній теорії Дарвіна були певні прогалини через певні ознаки, як-от роги оленя чи хвіст павича. Подібні екстравагантні риси не приносять користі загальному процесу життя та можуть навіть перешкоджати повсякденню. Самі собою вони не могли бути створені прагматичною силою природного добору. Дарвін це розумів, і тривалий час його це турбувало. Він усвідомлював, що має бути інший еволюційний механізм із зовсім іншою спрямованістю. Зрештою, Дарвін зрозумів, що йшлося про статевий потяг, тому назвав його *статевим* добром.

Для Дарвіна новий рушій еволюції став поясненням яскравих зовнішніх проявів. Їхньою єдиною метою було завоювання або приваблення представників протилежної статі. Щоб наголосити на несуттєвій природі цих рис, Дарвін назвав їх «вторинними статевими ознаками». Таким чином вдалося відокремити їх від первинних статевих ознак, як-от репродуктивні

органи та геніталії, які натомість є вкрай важливими для продовження роду.

Трохи більше, ніж через десять років після представлення теорії природного добору, Дарвін опублікував свій другий великий теоретичний шедевр: «Походження людини і статевий добір» (*The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*; 1871). У цій грандіозній праці він виклав нову теорію статевого добору, що пояснювала суттєві відмінності між статями, які він спостерігав. Якщо природний добір — це боротьба за виживання, то статевий — це за своєю суттю боротьба за партнерів. І, на думку Дарвіна, ця конкуренція була здебільшого прерогативою чоловіків.

«Самці практично всіх видів тварин наділені сильнішим потягом, ніж самиці. Тому саме самці б'ються і зухвало демонструють свої принади перед самицями, — пояснює Дарвін. — Натомість самиця, за рідкісними винятками, не така пристрасна, як самець... вона зазвичай «вимагає, щоб до неї залилися»; вона сором'язлива»⁴.

Таким чином, на думку Дарвіна, статевий диморфізм поширювався на поведінку кожної статі. Ці статеві ролі були настільки ж передбачуваними, як і фізичні характеристики. Самці утримують еволюційне лідерство, використовуючи «зброю» або «принади», спеціально пристосовані для того, щоб «заволодіти» самицею⁵. В умовах конкуренції сексуальна успішність самців значно відрізняється, а статевий добір стимулює еволюцію виграшних ознак. У самиць є менше можливостей для змін, їхня роль полягає в тому, щоб підкорятися цим чоловічим ознакам і приймати їх. Дарвін не був певний щодо причин такої нерівності, але припускав, що вона може бути

* Дарвін Р. Ч. Походження видів шляхом природного добору або збереження обраних рас у боротьбі за життя / Чарлз Роберт Дарвін. — Київ: Видавництво Букшпел, 2020. — 480 с. — Прим. ред.

пов'язана зі статевими клітинами і з тим, що самиця енергетично виснажена своїм саморозвитком у ролі матері⁶.

Окрім чоловічої конкуренції, Дарвін вважав, що механіка статевого добору вимагає елементу жіночого вибору. Це було складніше пояснити, оскільки надавало слабкій статі незручної активної ролі у формуванні чоловіка. Це не надто добре сприймалося у вікторіанській Англії і, як ми дізнаємося у розділі 2, зрештою обумовило неприйнятність теорії статевого добору Дарвіна для наукового патріархату⁷. Тому вчений доклав чимало зусиль, аби применшити цю жіночу силу, стверджуючи, що жінки досягають її якимось «порівняно пасивним»⁸ і нешкідливим чином, «стоячи осторонь і спостерігаючи» за змаганнями з чоловічої бравади⁹.

Дарвінівський поділ статей на активну (чоловічу) й пасивну (жіночу) не міг би бути ефективнішим, навіть якби його розробила багатомільйонна маркетингова компанія з необмеженим бюджетом. Він дотримується чіткої дихотомії на кшталт правильне чи неправильне, чорне чи біле, друг чи ворог. Таке дуже подобається людському мозку, бо інтуїтивно сприймається як правильне.

Але, мабуть, першовідкривачем цієї зручної класифікації статей був не Дарвін. Найімовірніше, він запозичив її в батька зоології — Аристотеля. У четвертому столітті до нашої ери цей давньогрецький філософ написав трактат про розмноження, який став першим в історії альманахом про тварин: «Про походження тварин». Дарвін, безумовно, читав цю фундаментальну наукову працю, що, можливо, пояснює, чому в поділі статевих ролей Аристотеля відчувається виразний відгомін чогось знайомого.

«У цих тварин, у яких є... дві статі... чоловіча стать втілює дієвість і активність... а жіноча... пасивність»¹⁰.

Стереотипи про жіночу пасивність і чоловічу енергійність настільки ж старі, як і сама зоологія. Таке випробування часом свідчить про те, що покоління науковців вважали їх «правильними», але це не означає, що так і є. Єдине, чого нас навчила кожна галузь науки, — інтуїція часто підводить. Основна проблема цієї чіткої бінарної класифікації полягає в тому, що вона неправильна.

Спробуйте пояснити домінантній самиці плямистої гієни, що вона повинна бути пасивною. Вона розсміється вам в обличчя після того, як відгризе його. Самиці такі ж розбещені, агресивні, конкурентні, домінантні та динамічні, як і самці. Вони мають таке саме право керувати автобусом змін. Просто Дарвін, як і колектив геніальних зоологів, які допомагали обґрунтовувати його аргументи, не могли або, можливо, не хотіли сприймати їх такими. Найбільший прорив у біології, а можливо, й у всій науці зробила група вчених-чоловіків у вікторіанській Англії середини XIX століття, висловивши певні припущення про природу гендеру та статі.

Справедливо буде зауважити, що якби Дарвін брав участь у *Mastermind*^{*}, то протилежна стать не була б його спеціалізацією. Адже він — чоловік, який одружився зі своєю двоюрідною сестрою Еммою лише після того, як склав перелік усіх «за» та «проти» шлюбу. Цей відвертий романтичний перелік, написаний на звороті листа до друга, зберігся, на сором Дарвіна, розкриваючи його найпотаємніші думки, щоб усі могли судити про них у майбутньому.

* Британська телевікторина, учасники якої відповідають на запитання з різних категорій. — Прим. перекл.